

Volum coordonat de
ANDREAS WEILEDER și MARKUS HEBER

KAIPOS KAIROS
MANUAL
DE GREACĂ VECHIE

VOLUMUL I

Thorsten Gatzky, Markus Heber,
Rüdiger Hobohm, Herbert Meyerhöfer, Georg Ott,
Petra Singer, Günter Vogel și Andreas Weileder

Traducere și adaptare din limba germană
de Ștefan Colceriu

HUMANITAS

Macedonia

Epir

Tesalia

Acarmania

Etolia

Focida

Beotia

Ahaia

Atica

Elida

Corint

Arcadia

Argolida

Messenia

Laconia

Ciclade

GRECIA

Creta

CUPRINS

Prefața coordonatorilor	7
Notă asupra traducerii în limba română	8

SCRIEREA

	Vocabular și gramatică	115
1 XAIPE	1 Χαίρε	116
2 Minuscule I; accentul ascuțit, accentul grav	2 Minuscule I; accentul ascuțit, accentul grav	116
3 Minuscule II; accentul circumflex, spiritul aspru	3 Minuscule II; accentul circumflex, spiritul aspru	116
4 Spiritul lin; digamma; semne de punctuație	4 Spiritul lin; digamma; semne de punctuație	117
5 Particularități de grafie; iota subscris	5 Particularități de grafie; iota subscris	117
 Neogreacă I		16

CRETA

6 Zeii greci – măreți și omenești	6A Declinarea în -o (singular): tipul φίλος și articolul; folosirea articolului; persoana a treia singular a verbului	118
	6B Declinarea în -o (plural): tipul φίλος și articolul; persoana a treia plural a verbului; eliziunea	119
7 Un suveran încrezut	7A Conjugarea verbului: indicativul și infinitivul prezent activ; negația	120
	7B Enunțurile interogative deschise și enunțurile interogative închise	121
8 Un rege divin se îngrijește de pâine și de jocuri	8A Declinarea în -o: tipurile άνθρωπος, γεωργός și δοῦλος	122
	8B Atributul genitival	123
9 Europa și Taurul	9A Neutrele și articolul lor; subiectul la neutru plural	124
R1 Tezeu în Creta	9B Imperativul prezent; dativul instrumental (<i>Dativus instrumenti</i>)	125
 Neogreacă II		24

ARGOLIDA

10 Tragedie în Troizen	10A Conjugarea verbelor: indicativul și infinitivul prezent pasiv	126
11 Numai unul poate să ajute	10B Infinitivul substantivizat simplu și infinitivul substantivizat cu determinanți	127
12 Care e supremul bine pentru oameni?	11A Εἶναι – verb copulativ și verb finit; numele predicativ; cuvinte enclitice	129
13 Vindecări miraculoase datorate lui Asclepios	11B Eliziunea; Acuzativul cu Infinitiv (AcI)	130
	12A Declinarea în -a: tipul γνώμη și articolul la feminin	132
	12B Articolul ca pronume demonstrativ; declinarea în -a: tipul τιμή	132
	13A Adjectivele cu trei terminații de declinare în -o și -a; adjectivul cu funcție de atribut	133
	13B Substantivizarea adjectivului; numele predicativ exprimat prin adjectiv	134
R2 Icar		30

14	Îndârjire împotriva părintelui zeilor	32	14A Adjectivele cu temă dublă μέγας și πολύς	135
			14B Diateza medie; conjugarea verbului: indicativul, infinitivul și imperativul prezent mediu	136
15	Un conflict interior și un act de clemență	33	15A Participiul prezent mediu și pasiv; funcțiile circumstanțiale ale participiului (propoziția participială relativă)	138
			15B Acuzativul străbaterii (spațial) și acuzativul duratei (temporal)	140
16	Crimă dublă la Micene	34	16A Declinarea în -a: tipul οἰκία și γενεά	141
			16B Atributul adverbial și atributul prepozițional; apozitia	142
17	Răzbunătorul	35	17A Adjectivele cu trei terminații: tipul λαμπρός	143
			17B Αὐτός și μόνος; participiul substantivizat și participiul atributiv	144
C	Micene	36		
C	Teatrul grec	37		
R3	Grecia în secolul al XIX-lea	38		
	Neogreacă III	40		

LACONIA – MESSENIA

18	Sparta – un spațiu mic, dar un centru de putere	42	18A Imperfectul verbului εἶναι; negația în cumul (dubla negație)	145
			18B Declinarea substantivelor în -ας și -ης	146
19	Model, sau simulacru de educație?	43	19A Conjugarea verbului: imperfectul activ, augmentul silabic; dativul de mod (<i>Dativus modi</i>)	147
			19B Augmentul temporal; aspectul imperfectului	148
20	Educația fetelor la Sparta	44	20A Conjugarea verbului: imperfectul mediu și pasiv; particularități ale augmentului; adjectivele în poziție predicativă pe lângă verbe finite	150
			20B Particularități ale augmentului; imperfectul verbelor compuse	151
21	O femeie fără scrupule și un rege fără obsesia puterii	45	21A Pronumele personal	152
			21B Dativul de cauză; articolul pe lângă adverbe, sintagme prepoziționale și atribute genitive	153
R4	Telemah la Menelau și la Elena în Sparta	46		
22	Traiful spartan și vorbirea laconică	48	22A Pronumele reflexiv; elipsa lui ἐστίv	154
			22B Pronumele posesiv și înlocuitorii lui; acordul prin atracție al numelui predicativ în propoziția infinitivală	155
23	Călătorie de studii forțată	49	23A Conjugarea verbului: indicativul aorist activ al verbelor cu radicalul terminat în vocală; aspectul aoristului; infinitivul aorist	157
			23B Conjugarea verbului: indicativul și infinitivul aorist mediu al verbelor cu radicalul terminat în vocală; participiul aorist	159
24	Constituția Spartei – dată de zei și nescrisă	50	24A Verbele cu radical terminat în consoană oclusivă; Aoristul verbelor cu radical terminat în dentală; imperativul aorist	160
			24B Aoristul verbelor cu radical terminat în consoană labială; acuzativul dublu	162
25	Bătrânul Nestor povestește despre o nuntă cu scandal	51	25A Aoristul verbelor cu radical terminat în guturală; disimilarea aspiratelor	163
			25B Declinarea în -o: substantivele feminine	164
R5	Războiul Peloponeziac	52		
	Neogreacă IV	54		

ARCADIA

26	O dificilă vânătoare de mistreți	56	26A Aoristul tare (asigmatic)	165
			26B Pronumele demonstrative οὗτος și ἐκεῖνος	166
27	Poate fi împiedicată împlinirea unui oracol?	57	27A Alte verbe cu aorist tare (asigmatic); pronumele demonstrativ ὅδε	167
			27B Aoristul tare (asigmatic) la diateza medie	168
28	Peripeții	58	28A Declinarea în -a: particularități: γῆ; femininele în -ᾶ (α scurt)	169
			28B Particularități ale declinării în -ο; νοῦς, πλοῦς; pasivul personal la verbele de opinie și de zicere (nominativul cu infinitiv)	170
29	Vârcolaci în Arcadia (și aiurea)	59	29A Pronumele interogativ τίς; terminațiile declinării a treia	171
			29B Pronumele nehotărât τις	172
R6	Salvarea regelui spartan Theopompos de către soția sa	60		
	Neogreacă V	62		

ELIDA

30	Sanctuarul lui Zeus de la Olimpia și Jocurile Olimpice	64	30A Pronumele relativ ὅς, ἣ, ὅ	173
31	Statuia lui Zeus de la Olimpia	65	30B Pronumele relativ generalizator ὅστις, ἧτις, ὅ τι	174
			31A Alte pronume; corelativul pronumelor	175
			31B Adverbele pronominale și corelativul lor	176
32	Pelops și Oinomaos	66	32A Conjugarea verbului: viitorul activ al verbelor cu radical terminat în vocală și al celor cu radical terminat în consoană oclusivă	177
			32B Conjugarea verbului: viitorul mediu al verbelor cu radical terminat în vocală; viitorul mediu al verbelor cu radical terminat în consoană oclusivă; viitorul verbului εἶναι	178
33	Herakles și grajdurile lui Augias	67	33A Declinarea a treia: temele în lichidă: -λ și -ρ	180
			33B Declinarea a treia: temele în consoane ocluse	182
34	Acces interzis femeilor!	68	34A Declinarea a treia: temele în -v	183
			34B Declinarea a treia: adjectivele cu tema în -v; α privativ	184
35	Cât valorează o victorie sportivă?	69	35A Declinarea a treia: temele în -vτ	185
			35B Adjectivele cu două terminații de la declinarea în -ο; genitivul comparativ (<i>Genitivus comparationis</i>)	186
C	Jocurile Olimpice	70		
R7	Evoluția Jocurilor Olimpice	72		
	Neogreacă VI	74		

CORINT – AHAIA

36	Așa procedează un om înțelept?	76	36A Participiul prezent activ al verbelor în -ω; participiul prezent al verbului εἶναι	187
			36B Particule/adverbe dezambiguizatoare și negații în cazul participialei relative (tabel recapitulativ)	188
37	Un om sfidează moartea	77	37A Genitivul absolut (propoziția participială absolută)	190
			37B Cazuri particulare de utilizare a genitivului absolut	191
38	„Cocorii lui Ibcus“	78	38A Participiul aorist activ al verbelor cu aorist tare (nesigmatic); dativul deosebiri (<i>Dativus discriminis</i>)	192
			38B Participiul aorist activ al verbelor slabe (sigmatice); adjectivul πᾶς, πᾶσα, πᾶν	193
39	Ce e mai puternică: emoția, sau rațiunea?	79	39A Participiul viitor activ și mediu al verbelor cu radical terminat în vocală și al verbelor cu radical terminat în consoană oclusivă; participiul viitor al verbului εἶναι; folosirea circumstanțială a participiului viitor	195

40 Istmul Corint	80	39B Participiul, ca o complinire a unui predicat verbal (tipul I)	197
C Vase grecești	81	40A Participiul, ca o complinire a predicatului (tipul 2)	199
R8 Pavel la Corint	82	40B Pronumele οὐδέεις/μηδέεις; numeralele: numeralele cardinale de la 1 la 12	200
 NEOGREACĂ VII	84		

BEOȚIA – FOCIDA

41 Dreptul celui mai puternic e valabil numai în lumea animalelor	86	41A Declinarea a treia: temele în -s (substantivele)	202
42 Ucigătorul de balauri	87	41B Declinarea a treia: temele în -s (adjectivele); numele proprii în -ης, respectiv -κλής	203
43 Nimeni nu poate scăpa de propriul destin	88	42A Conjugarea verbului: aoristul pasiv al verbelor cu radical terminat în vocală	204
44 „Cea mai mândră făptură care s-a ivit vreodată pe pământ“	89	42B Conjugarea verbului: aoristul pasiv al verbelor cu radical terminat în consoană oclusivă; genitivul partitiv	205
45 O divinitate nu îngăduie ca ai săi să fie batjocoriți	90	43A Aoristul pasiv tare (asigmatic)	206
R9 Mit și realitate	91	43B Viitorul pasiv; imperativul și unele compuse ale verbului εἶναι	207
46 Împotrivire fără sens față de un zeu?	93	44A Declinarea a treia: temele în vocală: -ι (scurt) și -υ; metateza cantității	209
47 Comentariu exuberant cu prilejul unei schimbări istorice	94	44B Declinarea a treia: temele în vocală (adjectivele); acuzativul de relație (<i>Accusativus Graecus</i>)	210
48 Turist la Delfi	95	45A Declinarea a treia: temele în diftongul -ευ;	211
49 Oracolul lui Apollo	96	45B Declinarea a treia: temele în diftongii -αυ, -ου; temele în -ω	212
50 Test de oracol cu supă de broască țestoasă	97	46A Comparația adjectivelor (1); genitivul comparativ (<i>Genitivus comparationis</i>); superlativul absolut	214
R10 Rege-ntre poeți Ce ați învățat deja (lecțiile 1–50)	100	46B Comparația adjectivelor (2); comparația adverbelor	215
 Neogreacă VIII	102	47A Conjugarea verbului: perfectul activ al verbelor cu radical terminat în vocală	217
Texte suplimentare (S)	103	47B Conjugarea verbului: perfectul mediu și pasiv al verbelor cu radical terminat în vocală; aspectul perfectului	219
Rezumate	229	48A Numeralele cardinale până la 10.000; particularități ale reduplicării	221
Tabele de forme	233	48B Perfectul activ al verbelor terminate în consoană oclusivă	222
Indice de termeni gramaticali	239	49A Perfectul mediu și pasiv al verbelor cu radical terminat în consoană oclusivă	223
Indice de nume proprii	241	49B Dativul de agent (<i>Dativus auctoris</i>)	225
Vocabular	248	50A Conjugarea verbului: mai-mult-ca-perfectul	226
		50B Forme speciale de perfect; cele mai importante numerale ordinale	228

PREFAȚA COORDONATORILOR

Kairos înseamnă în limba greacă veche „timp potrivit, soroc, oportunitate“ – dar și „dreaptă măsură, loc potrivit, avantaj, folos“. Toate aceste sensuri rezonază în titlul acestei noi ediții a manualului de greacă veche. E vorba de șansa și promisiunea ca, prin învățarea limbii vechi grecești, să li se ofere cursanților o perspectivă aprofundată asupra lumii grecești și a culturii ei și, astfel, asupra fundamentelor gândirii și vieții europene.

Ediția de față oferă o versiune mai suplă în materie și conținut, precum și în structura formală față de ediția precedentă. Reducerea semnificativă a explicațiilor metalingvistice și prezentarea grafică mai pregnantă a secțiunii de vocabular și gramatică sunt menite să le faciliteze cursanților însușirea și fixarea informațiilor. Prin distribuirea materiei în 90 de lecții, dintre care 50 în primul volum, ediția de față rămâne fidelă modelului anterior. În afară de sus-amintitele prescurtări, s-a procedat doar în câteva locuri la o moderată redistribuire a conținutului (de pildă mutarea adverbului în prima parte, la lecția 45).

Secțiunea de text propriu-zis este aproape neschimbată. Structura lecțiilor a fost păstrată. De regulă, pentru parcurgerea unei lecții sunt prevăzute în continuare două ore de curs, după cum indică împărțirea lecțiilor de vocabular și de gramatică în secțiunile A și B. Dincolo de asta, rămâne, desigur, mereu la latitudinea profesorului ca, în funcție de situație și în cazuri întemeiate, să se abată de la această formulă. În interiorul fiecărei lecții, **propozițiile introductive** corelate tematic (**I**) permit prezentarea informațiilor noi în două unități de text independente ce corespund secțiunilor A și B de vocabular și gramatică.

Acestea pot fi apoi exersate și aprofundate cu ajutorul numeroaselor exerciții tot în funcție de împărțirea în secțiunea A (căreia îi corespund exercițiile cu cifră în cerculeț) și B (căreia îi corespund exercițiile cu cifră colorată). Toate exercițiile sunt facultative, tipul și cantitatea lor rămânând la decizia profesorului.

În centrul fiecărei lecții se află textul propriu-zis, unitate autonomă de conținut, dedicată și concentrată asupra informației lingvistice noi. Liantul tematic al acestor texte este geografia Greciei antice, care devine clară în cursul **unei călătorii prin regiunile istorice ale țării**. Drumul începe în volumul întâi din insula Creta, unul din nucleele culturii grecești, continuă prin

regiunile din Peloponez către Grecia centrală și se încheie temporar la Delfi, „centrul“ de atunci al lumii cunoscute. El trece apoi, în volumul al II-lea, prin Grecia de nord, Asia Mică, Orient și Africa, Magna Graecia și arhipelagul din Marea Egee și se încheie la Atena, centrul înfloritor al maximei dezvoltări cultural-spirituale a Greciei. În cazul fiecărei regiuni vor fi abordate, potrivit vârstei cursanților, teme de mitologie și istorie, viață cotidiană și gândire politică, filozofie, religie, știință și artă. Această diversitate tematică este menită să stimuleze reflecția și să contribuie la dobândirea unei imagini nuanțate, ca un mozaic, a culturii grecești și, prin aceasta, europene.

Aceluiași scop îi slujesc și bogatul material de text și de imagine de la fiecare lecție, precum și paginile dedicate prezentării regiunilor sau aspectelor proprii **culturii grecești**: aceste elemente nu se vor a fi doar o ilustrare în sine, ci înlesnesc, înainte de toate, în acord sau prin contrast cu secțiunile principale de text, o interpretare aprofundată, respectiv o înțelegere mai amplă a fenomenului grec.

Fiecărei lecții îi este anexat câte un **text suplimentar (S)** pentru aprofundare și variație. Aceste texte suplimentare sunt mai mult sau mai puțin legate tematic de textele propriu-zise din cadrul lecțiilor și sunt potrivite mai ales ca teme pentru acasă.

La intervale regulate lecțiile sunt întregite de **unități recapitulative (R)**. Ele fac posibile reluarea unor contexte mai ample și însușirea mai trainică a celor învățate cu ajutorul unui text și al unor exerciții variate.

O completare atractivă o oferă și **unitățile dedicate cunoștințelor de greacă modernă**, inserate din loc în loc pentru a sublinia cunoștințele de greacă veche. Ele înlesnesc perspective relevante asupra continuității limbii grecești și aduc, și în această privință, lămuriri asupra actualității limbii vechi grecești. E vorba de o ofertă motivantă suplimentară de care se poate face uz în măsura în care o permit circumstanțele.

În general, volumul de față reprezintă un prim pas în drumul spre lectura textelor originale în greaca veche. Prin prezentarea mai concisă și mai ușor de reținut a materiei din această nouă ediție se urmăresc acceptarea și succesul studiului limbii vechi grecești ca materie fundamentală în ultimele două cicluri de studiu preuniversitar.

Coordonatorii

NOTĂ ASUPRA TRADUCERII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

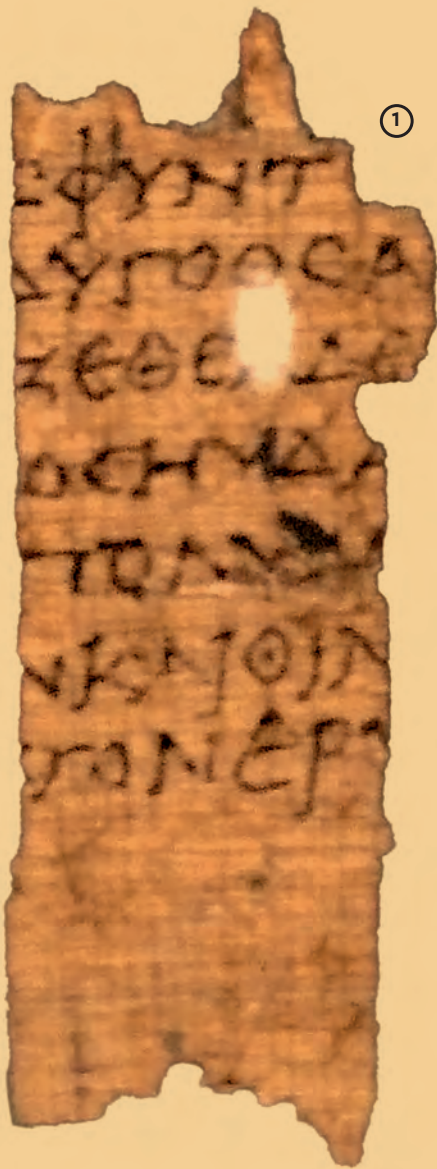
Toate textele de autor care figurează în limba germană, fie originale (Goethe, Schiller), fie traduse (Aristotel, Tucidide, Herodot, Euripide, Ovidius etc.), au fost traduse în limba română din limba de origine. În cazul textelor poetice, am respectat metrica originalelor.

Deși autorii manualului echivalează, în secțiunea de vocabular, persoana I a verbelor grecești cu persoana I a verbelor germane corespunzătoare, am procedat

în acord cu tradiția românească de echivalare a acestora cu forma de infinitiv scurt.

În cazurile în care explicațiile gramaticale sunt mai puțin transparente, am adus lămuriri suplimentare în note de subsol.

Am acordat o atenție specială echivalării terminologiei gramaticale, pentru a evita discrepanțele dintre terminologia germană și cea românească.

SCRIEREA

Capacitatea de a scrie este o tehnică culturală decisivă. Numai ea face posibilă transmiterea exactă a cuvântului, peste secole, așa cum arată fragmentul de papyrus (cca 100 î.Hr.) ① cu versurile 397-404 din cântul X al *Odiseei*. Pe un fragment de cupă ② se mai poate încă citi formula prietenoasă *chaire* („salutare“!). Texte mai lungi au fost scrise pe rulouri de papyrus ③ sau incizate în piatră, cum e cazul codului de legi de la Gortyna, scris în așa-numita „ordine *bustrofedon*“ ④. Copiii făceau exerciții de scriere pe tăblițe de ceară.

XAIPE

1 Din această formulă greacă de salut (lit. „bucură-te“) vă sunt cunoscute toate literele. Două dintre ele însă, X și P, notează în greacă alte sunete. Le știți probabil sub forma ChiRo (il. 1), ca inițiale ale lui **Christos**. Acum puteți rosti corect formula de salut? În Grecia se folosește și astăzi, cu o pronunție ușor diferită (AI > E).

2 Următoarele toponime grecești conțin litere care nu vă sunt cunoscute încă. Încercați să găsiți corespondentele lor în limba română (punctul de sub anumite vocale indică locul accentului respectivului nume). Lămuririle de la sfârșitul volumului (pp. 241–247) vă pot fi de folos.

ΜΕΓΑΡΑ	Γ (g)
ΔΙΔΥΜΑ	Δ (d)
ΤΡΟΙΖΗΝ	Η (ē, e lung)
ΑΘΗΝΑΙ	Θ (th)
ΛΕΡΝΑ	Λ (l)
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ	Ξ (x, cs)
ΟΛΥΜΠΙΑ	Π (p)
ΛΕΣΒΟΣ	Σ (s)
ΔΕΛΦΟΙ	Φ (f / ph)
ΛΑΜΨΑΚΟΣ	Ψ (ps)
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ	Ω (ō, o lung)

Cum restul literelor apar neschimbate în alfabetul latin, cunoașteți deja toate cele 24 de „litere mari“ ale alfabetului grecesc (**majusculele**).

Mai jos le găsiți în ordinea alfabetică:

A Alpha	B Beta	Γ Gamma	Δ Delta	E Epsilon	Z Zeta
H Eta	Θ Theta	I Iota	K Kappa	Λ Lambda	M My
N Ny	Ξ Xi	O Omicron	Π Pi	P Rho	Σ Sigma
T Tau	Υ Ypsilon	Φ Phi	X Chi	Ψ Psi	Ω Omega

3 a) Explicați cuvântul „alfabet“

b) Țineți minte literele și denumirea în ordinea lor.

c) Știți acum ce se înțelege prin sintagma „A și Ω ale unui lucru“?

4 a) Încercați, eventual cu ajutorul indicațiilor de la sfârșitul volumului, pp. 241–247, să vă dați seama cum se pronunță în următoarele nume de locuri și de insule **diftongii** subliniați:

ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ, ΣΥΡΑΚΟΥΣΑΙ, ΕΥΒΟΙΑ, ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ

b) Scrieți cu litere grecești:

SUNION, AULIS, ELEUSIS, NAXOS, CHALKIS

c) În greacă există diftongii: AI, AY – EI, EY – HY – OI, OY – YI.

5 Încercați să descifrați ce scrie pe obiectele de mai jos:

6 Limba română are multe cuvinte de origine greacă (între paranteze veți găsi sensul original al câtorva dintre ele). Explicați sensul de astăzi din limba română al următoarelor cuvinte:

ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ (loc de antrenament sportiv)
 ΧΑΡΑΚΤΗΡ (amprentă, semn gravat pe o anumită suprafață)
 ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ (grădină sau parc de vânătoare)
 ΘΕΑΤΡΟΝ (loc de privit)
 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ (listă, enumerare)
 ΕΥΦΟΡΙΑ (capacitatea de a experimenta ceva bun)
 ΑΤΟΜΟΝ (care nu poate fi tăiat)
 ΔΡΑΜΑ (acțiune)
 ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ (mulțumire)
 ΣΚΕΨΙΣ (privire)
 ΜΕΤΑΛΛΟΝ (mină)
 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ (povestirea de fapte din vechime)
 ΚΡΑΤΗΡ (vas pentru amestecarea vinului cu apă)
 ΑΞΙΩΜΑ (cerere, postulat)
 ΣΤΑΔΙΟΝ (unitate de măsură = 192m)
 ΜΟΝΑΧΟΣ (persoană care-și duce traiul singură)
 ΣΤΡΑΤΗΓΙΑ (știința artei militare)
 ΤΡΑΠΕΖΑ (masă)

ΖΩΝΗ (cingătoare, curea)
 ΣΥΣΤΗΜΑ (ansamblu, punere laolaltă)
 ΠΡΟΘΕΣΙΣ (punere înainte)
 ΠΕΡΙΟΔΟΣ (drum circular, circuit)
 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ (oraș-mamă)
 ΟΡΧΗΣΤΡΑ (spațiu de dans)
 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ (anunț, înștiințare publică)
 ΜΟΥΣΕΙΟΝ (templu al Muzelor)

7 Într-o piesă antică, un analfabet descrie o inscripție. Încercați să identificați eroul atenian al cărui nume e scris în inscripție:

„Primul semn e un cerc, parcă făcut cu compasul, care are o linie orizontală în centru.
 Al doilea semn e făcut din două linii paralele verticale, unite la mijloc printr-o altă liniuță.
 Al treilea semn e ca un fulger.
 Al patrulea semn e făcut din trei liniuțe paralele orizontale unite la un capăt de o linie verticală.
 Al cincilea semn nu e ușor de descris: sunt două linii care vin din direcții diferite, se unesc și continuă cu o altă liniuță verticală, ca un picioruș.
 Ultimul semn e la fel cu al treilea.“